

Energie en armoede

Het belang van het borgen van de stem
van mensen in armoede

Klimaatverbond
Nederland

**STERK UIT
ARMOEDE**

Dit project is een samenwerking tussen Klimaatverbond Nederland, Sterk uit Armoede, Stichting Urgente Noden, LSA bewoners, Buurkracht en TNO. In opdracht van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en DuurzaamDoor.

Energie en armoede

Het belang van het borgen van de stem van mensen in armoede

Mei 2023

Het onderzoeksproject *Energie en armoede* is uitgevoerd in opdracht van de Participatietafel Energie, een programma van DuurzaamDoor.

Projectteam: Joeri van de Riet (LSA bewoners) en Riane Kuzee-Hoogeveen (Sterk uit Armoede), Ethan Voerman en Dieuwertje Walch (Klimaatverbond Nederland).

Dit project is een initiatief vanuit de Participatietafel Energie. Een programma vanuit DuurzaamDoor, een multi-stakeholder kennis- en leerprogramma van overheden en maatschappelijke organisaties. Diverse organisaties komen hier samen om te werken aan energie- en klimaatgerelateerde vraagstukken. We willen de tafel bedanken voor het mogelijk maken van dit werk. Verder willen we iedereen bedanken die heeft meegewerkt aan dit project. Ten eerste de huishoudens die open stonden om het gesprek met ons aan te gaan over hun situatie en ten tweede de gemeenten die ruimte hebben gemaakt om te vertellen hoe zij bezig zijn met de energie-en-armoedeaanpak. Tot slot bedanken we de mensen en organisaties die (kritisch) hebben meegedacht en -gelezen om dit onderzoeksproject extra kracht bij te zetten. In het bijzonder Nathalie Boerebach (SUNN), die ons onder andere veel heeft geholpen bij het bepalen van de juiste kaders en principes in het vroege stadium van het project, Irma Straathof (DuurzaamDoor/RVO), René Schellekens (RVO), Famke ten Brinke (Sterk uit Armoede), Djoera Eerland (Buurkracht), Koen Straver (TNO), Petra Lettink (Klimaatverbond Nederland) en Thijs de la Court (Klimaatverbond Nederland). We hopen dat we met dit werk gemeenten en andere betrokkenen weer verder kan helpen in de energie- en armoedeaanpak.

Samenvatting

Het aantal huishoudens dat in 2022 en 2023 met energie en armoede te maken heeft gekregen is sterk toegenomen. Voor de mensen die al in (energie)armoede zaten is de situatie alsmaar schrijnender geworden. Mensen in deze groeiende groep worden nog (te) weinig betrokken bij het neerzetten van beleid en oplossingen voor het probleem. Een observatie die ook werd herkend door de Participatietafel Energie van DuurzaamDoor.

Hieruit kwam de volgende onderzoeksvraag naar voren: *wat voor concrete aanbevelingen kunnen we doen richting gemeenten en andere overheidsinstanties met betrekking tot het komen tot een structurele aanpak van energie en armoede, waarin de doelgroep zelf een sterke positie heeft?*

Met deze vraag in gedachten zijn we in gesprek gegaan met huishoudens in (energie)armoede en met gemeenten. Om zo te achterhalen wat er al gebeurt, waar behoefte aan is bij huishoudens in (energie)armoede en hoe de gemeentelijke aanpak hier beter op aan kan sluiten.

Uit de gesprekken zijn zeven concrete aanbevelingen gekomen die meegenomen kunnen worden bij het opstellen van toekomstig energie-en-armoedebelief en maatregelen:

1. **Borg structurele samenwerking zowel intern als extern met zo veel mogelijk betrokken partijen**
2. **Maak regelingen en ondersteuning goed toegankelijk**
3. **Maak informatie goed toegankelijk**
4. **Zorg ervoor dat je de verschillende doelgroepen goed in beeld hebt**
5. **Zorg voor inzicht in impact van beleid**
6. **Creëer een netwerk of plek in de buurt waar mensen terecht kunnen**
7. **Zet in op structurele woningverbetering**

De eerste aanbeveling is ook de belangrijkste. Concreet betekent dit samenwerking tussen verschillende domeinen binnen de gemeente, actieve samenwerking met (lokale) maatschappelijke organisaties, samenwerking met woningcorporaties en bovenal **samenwerking met mensen die ervaring hebben met (energie)armoede**. Op deze wijze zal de aanpak van (energie)armoede beter aansluiten op de leefwereld en behoeften van de bewoners.

Op 18 april 2023 is er een bijeenkomst georganiseerd om deze domeinoverstijgende samenwerking te faciliteren. Aan open gesprekstafels gingen ervaringsdeskundigen, gemeentemedewerkers, opbouwwerkers en anderen met elkaar in gesprek over (energie)armoede. Een zeer nuttige bijeenkomst met een duidelijke boodschap: blijf actief op zoek gaan naar samenwerking en borg hierin de stem van mensen met ervaring in armoede. Zo kom je tot lokaal (energie)armoedebelief dat beter aansluit bij de leefwereld van de inwoner waar het om draait.

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
1. Introductie.....	3
2. Het borgen van de stem van de doelgroep.....	4
3. ‘De doelgroep’ – bevindingen en behoeften	5
4. Overheden – bevindingen en goede voorbeelden	11
5. Aanbevelingen.....	14
6. Vertaling van behoeften naar aanbevelingen.....	17
7. Belemmeringen en benodigdheden	18
8. Conclusies en vervolg.....	19
De lessen van domeinoverstijgende samenwerking met ervaringsdeskundigen van Sterk uit Armoede	20
Bijlage: Hoe gaan diverse type huishoudens om met energiearmoede, welke behoeftes hebben ze en wat zijn oplossingsrichtingen?	21

1. Introductie

Energiearmoede is in 2022 en 2023 een belangrijk en urgent thema geworden dat op veel plaatsen hoog op de prioriteitenlijsten staat. Dit geldt voor maatschappelijke organisaties en voor overheden. Maar nog belangrijker: het is een groeiend(e) probleem en stressfactor voor mensen in (dreigende) armoede. Door een opeenstapeling van omstandigheden is het probleem in een jaar tijd aanzienlijk gegroeid. De oorlog in Oekraïne en de bijkomende stijging in energieprijzen en inflatie hebben ervoor gezorgd dat meer mensen in de problemen komen en dat de (bestaande) problemen groter zijn geworden. Bovendien is energiearmoede geen opzichzelfstaand probleem. Mensen die moeite hebben om hun energierekening te betalen, komen structureel geld tekort, ook voor zaken als boodschappen, huur en andere vaste lasten.

Wat is energiearmoede eigenlijk? In het rapport van TNO, [Energiearmoede in Nederland 2022](#), wordt dit beschreven en wordt aangetoond hoe de situatie is veranderd in de afgelopen twee jaar. Energiearmoede wordt bepaald door drie dimensies: de **betaalbaarheid van energie**; de **energetische kwaliteit van het huis**; en de **mogelijkheid om te investeren in de energetische kwaliteit van het huis**. Alle drie de variabelen vergroten de kans dat een huishouden in energiearmoede terecht komt. De betaalbaarheid van energie en de mogelijkheid om te investeren zijn door de huidige omstandigheden voor veel huishoudens (extra) problematisch geworden. Hierdoor zijn er tussen 2020 en 2022 90.000 energiearme huishoudens bijgekomen. De situatie van mensen in een huis van lage energetische kwaliteit is veruit het meest verslechterd. In ander recent onderzoek van TNO, [Gezondheidskosten en Energiearmoede](#), is ook voor het eerst een directe relatie tussen gezondheidsproblematiek en energiearmoede beschreven. Dit en ander energie-en-armoedebelief dat zich in de komende jaren gaat ontwikkelen, zal terug te vinden zijn in de [halfjaarlijkse monitoring](#) energiearmoedebelief.

Vanwege de urgentie zijn er in 2022 en 2023 diverse regelingen opgezet. Landelijk hebben de financiële compensatie (energietoeslag) en het prijsplafond ervoor gezorgd dat veel huishoudens (tijdelijk) het hoofd boven water kunnen houden. Tegelijkertijd heeft het Rijk 300 miljoen euro klaargezet voor gemeenten via een zogeheten Specifieke Uitkering (SPUK). Deze geoormerkte SPUK-gelden zijn vrij te besteden door gemeenten om bewoners in (dreigende) energiearmoede te ondersteunen. Deze uitkering dient uiterlijk 31 december 2024 uitgegeven te zijn. Met deze ondersteuning zijn door het hele land gemeenten aan de slag gegaan om hun inwoners zo goed mogelijk te helpen. De aanbevelingen die voortkomen uit dit rapport kunnen gebruikt worden door gemeenten om scherpere keuzes te maken bij de besteding van deze SPUK-gelden en verder energie en armoedebelief. Het is nu belangrijk om vooruit te gaan kijken, want de toeslagen en het prijsplafond houden over een tijd op. Acties die nu ondernomen worden moeten voldoende doorwerken op de langere termijn.

2. Het borgen van de stem van de doelgroep

Er wordt [al veel langer](#) gesproken over het betrekken van mensen in armoede bij het maken van armoedebelid. Deze werkwijze wordt ook steeds vaker [omarmd](#). Echter, in Nederland gebeurt dit nog (te) weinig, zeker met betrekking tot de huidige energiearmoede-aanpakken. Zo concludeerden we ook met de deelnemers van de Participatietafel Energie vanuit DuurzaamDoor¹. De vraag kwam naar boven of structureel (energie)armoedebelid wel tot stand kan komen zonder mensen in armoede direct en doorlopend te betrekken en deze samenwerking goed te borgen. De stem van mensen die zelf armoede (hebben) ervaren zou centraal moeten staan om goed beleid neer te kunnen zetten en uit te kunnen voeren. Deze aanname vormt het startpunt van dit onderzoeksproject.

Het is dus van belang dat de stem van mensen in (energie)armoede beter geborgd wordt in het opstellen van beleid en het nemen van maatregelen voor het energie-en-armoedeprobleem. Dat verder reikt dan de komende winter. Met dit doel voor ogen zijn we aan de slag gegaan en zijn we gezamenlijk tot de volgende onderzoeksvraag gekomen: *wat voor concrete aanbevelingen kunnen we doen richting gemeenten en andere overheidsinstanties met betrekking tot het komen tot een structurele aanpak van energie en armoede, waarin de doelgroep zelf een sterke positie heeft?*

Natuurlijk staan gemeenten hier niet alleen in. Gedurende het project kwam regelmatig naar voren dat ook zij de juiste ondersteuning nodig hebben. De aanbevelingen gelden dus voornamelijk voor gemeenten, maar kunnen ook voor het Rijk van belang zijn, evenals voor bijvoorbeeld maatschappelijke organisaties en bewonersinitiatieven.

¹ DuurzaamDoor is een kennis- en leerprogramma van RVO, bedoeld voor overheden en maatschappelijke organisaties. Energie is één van de negen thema's waar aan wordt gewerkt, in dit geval via de Participatietafel Energie. Deelnemers zijn onder andere Klimaatverbond Nederland, LSA bewoners, Energie Samen, de Natuur en Milieufederaties, Platform LEO, het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving, Alliander en het ministerie van BZK.

3. 'De doelgroep' – bevindingen en behoeften

Het eerste onderdeel van het onderzoek bestond uit het interviewen van huishoudens in (energie)armoede. Hun verhalen staan centraal in dit werk. Hiervoor is van tevoren een aantal typen huishoudens gedefinieerd. Deze 'persona's' zijn zo geselecteerd dat ze een afspiegeling vormen van huishoudens in (energie)armoede. Ze komen overeen met huishoudens uit het eerdere [onderzoek uitgevoerd door TNO](#). Het doel was om beter inzicht te krijgen in de zeer diverse groep mensen in (energie)armoede en om een beeld te schetsen wat persoonlijke en generieke behoeften zouden kunnen zijn. De huishoudens waar we verhalen hebben opgehaald zijn de volgende:

- Huishouden 1: **Alleenstaande in ziektewet / afgekeurd**
- Huishouden 2: **Alleenstaande ouder van twee tieners in bijstand met arbeidspotentieel**
- Huishouden 3: **Gezin met 2 kinderen waarvan 2 ouders werken in particuliere huurwoning**
- Huishouden 4: **Zelfstandig wonende met een GGZ - indicatie en kind**
- Huishouden 5: **Alleenstaande oudere met enkel AOW**
- Huishouden 6: **Gezin met niet westerse culturele achtergrond met beperkte geletterdheid**
- Huishouden 7: **MKB-ondernemer**
- Huishouden 8: **Uitwonende student**

Per huishouden heeft één interview plaatsgevonden. In het volgende deel lichtten we de hoofdpunten uit de gesprekken toe. De gehele verkenning is te vinden in de bijlage.

De geïnterviewde persoon, **alleenstaande in de ziektewet, Joke²**, geeft aan dat haar ziekte veel energie en tijd kost. Daarbij heeft de stress en onrust door energierekeningen een negatieve invloed op haar situatie. Onder andere op haar sociale netwerk, omdat ze door haar benarde financiële situatie niets kan ondernemen. Ze is bewoner van een sociale huurwoning en heeft alle maatregelen die ze zelf kan nemen – verwarming zoveel mogelijk uit, gordijnen, energiezuinige apparaten, tochtstrips, radiatorfolie – al genomen. Joke heeft het meeste behoefte aan praktische, persoonlijke ondersteuning op meerdere vlakken, zoals bij haar financiële administratie, en dat haar huis door de woningbouwvereniging verder verduurzaamd wordt.

Lotte, een alleenstaande ouder van twee tieners in de bijstand met arbeidspotentieel, woont in een sociale huurwoning die in zeer slechte staat is (vocht, schimmel, koude). Vanwege haar gezondheid maakt Lotte veel zorg- en reiskosten en de omstandigheden in huis hebben een negatief effect op haar gezondheid en herstel. Ze heeft geen prettige relatie met de woningbouwcorporatie en voelt zich niet serieus genomen. Lotte heeft veel

² De namen van de geïnterviewde personen zijn geanonimiseerd.

behoefte aan grotere energie- en onderhoudsmaatregelen in huis (die moeten worden genomen door de verhuurder), maar haar woning staat voorlopig niet op de planning.

Kathelijne, uit een gezin met twee kinderen en twee werkende ouders in een particuliere huurwoning, is door haar woonsituatie afhankelijk van de welwillendheid van de verhuurder als het verduurzaming en onderhoud van de woning betreft. De woning is in zeer slechte staat (vocht, lekkages, schimmel en koude) en het gezin heeft de laagdrempelige maatregelen al genomen. Kathelijne en haar gezin zouden geholpen zijn als haar verhuurder meer verplicht en gestimuleerd zou worden door de overheid om de kwaliteit van de woning te verbeteren. Daarnaast vond zij het belangrijk dat bij regelingen niet gekeken wordt naar het energieverbruik, maar naar wat een huishouden onderaan de streep over houdt per week of per maand.

Afbeelding 1: Vocht op de ramen in de woning van Kathelijne.

Ellen heeft een GGZ-indicatie, maar woont zelfstandig met haar kind en is woonachtig in een sociale huurwoning. Haar woning is in redelijke staat en ze heeft zelf ook al veel energiemaatregelen genomen. Haar financiële situatie is echter slecht, waardoor ze niet in staat is om grotere investeringen te doen. Bovendien staat de gezondheid en het sociale netwerk van Ellen onder druk door de noodzakelijke bezuinigingen op essentiële uitgaven. Dit leidt bijvoorbeeld tot een slechter dieet. Zij heeft behoefte aan beter zicht op de verschillende armoede- en duurzaamheidsregelingen en persoonlijke ondersteuning door iemand die meekijkt en -denkt, zodat ze meer grip krijgt op haar financiële situatie.

Afbeelding 2: Kleine investeringen op de deur van Ellen waarvoor gespaard moet worden.

Een drietal (**alleenstaande**) **ouderen, Marjan, Truus en Els**, is geïnterviewd in hun buurthuis. Deze vrouwen hebben naast hun AOW ook pensioen en geen extreem hoge energiekosten of lastige financiële situaties. Zij zien in hun netwerk wel grote verschillen tussen huishoudens die het financieel moeilijk hebben (bijvoorbeeld omdat die enkel AOW als inkomsten hebben) en huishoudens die het beter hebben. Wat hen betreft is het actief houden van sociale netwerken van belang voor ouderen, ook als contactmoment om te zien hoe het met iemand gaat, zeker voor ouderen die weinig familie en/of vrienden hebben.

Afbeelding 3: Het buurthuis van Marjan, Truus en Els.

Halima is een alleenstaande moeder in de bijstand in een **gezin met niet-westerse culturele achtergrond met beperkte geletterdheid**. Zij heeft geen goed inzicht in haar energiegebruik, omdat ze laaggeletterd is en geen app heeft waar ze de belangrijke gegevens uit kan halen. Halima heeft niet veel kennis over energie of over welke apparaten of maatregelen ze het beste kan aanschaffen of nemen. Zij heeft behoefte aan iemand die haar kan helpen om beter inzicht te krijgen in haar energiegebruik en -besparingsopties, bij haar thuis en die dat kan doen in voor haar begrijpelijke taal.

Afbeelding 4: Bij Halima thuis gebruiken ze een elektrische verwarming omdat dit zuiniger zou zijn.

Ook **MKB-ondernemers** als slager **Johan** worden getroffen door stijgende energiekosten. Voor sommige ondernemers is dit een crisis die groter is en langduriger lijkt dan corona. De stijgende (energie)kosten zijn onevenredig hoog ten opzichte van de maatregelen die de slager kan nemen in zijn bedrijfsvoering. Dit resulteert in gedwongen ontslagen. Voor ondernemers telt dit allemaal op, aangezien problemen in de zaak ook direct van invloed zijn op de thuissituatie; stress over de zaak stopt niet aan het einde van de werkdag. Als de energiekosten niet lager worden, overweegt Johan zelfs om zijn zaak op te doeken. Johan heeft het meest behoefte aan een ruime tijdelijke compensatie- of subsidieregeling voor ondernemers en aan een structurele verlaging van de energiekosten.

Afbeelding 5: De verskoeling van Johan met kunstaankleding. De koelingen staan uit.

Bij **Famke**, een **uitwonende student**, hebben de huisgenoten noodgedwongen afspraken en regels gemaakt over het gebruik van energie (bijvoorbeeld hoe lang iedereen mag douchen). De particuliere huurwoning is hard toe aan een (energetische) renovatie. Famke heeft behoefte aan financiële ondersteuning, in dit geval energietoeslag, zeker aangezien studenten op dit moment geen basisbeurs ontvangen. Ook vindt Famke dat particuliere verhuurders meer verplichtingen zouden moeten hebben voor het onderhouden en verduurzamen van (studenten)woningen.

Afbeelding 6: Vanwege vocht in huis gebruikt Famke een elektrische kachel om haar was te drogen.

Bevindingen

Uit de gesprekken met de diverse huishoudens komt een aantal te generaliseren bevindingen naar voren:

- **Er is een grote diversiteit binnen de groep.** Ondanks de relatief kleine groep geïnterviewden, kan er geconcludeerd worden dat 'de doelgroep' (mensen in (dreigende) energiearmoede) zeer divers is. Wat is de onderhoudsstaat van de woning, hoe energiezuinig is de woning (te krijgen) en wie is eigenaar van de woning? En wat is de gezinssamenstelling en de gezondheidssituatie? Ieder huishouden is anders en volgt haar eigen route.
- **De meeste geïnterviewden zijn al energie-expert in huis.** Men heeft al talloze kleinschalige maatregelen genomen in huis. Van het plakken van tochtstrips en het ophangen van gordijnen tot energie besparen door korter te douchen: dit gebeurt in de meeste gevallen al.
- **Er zijn grote verschillen tussen huur- en koopwoningen en de relatie tot energie en armoede.** Mensen met koopwoningen hebben in theorie de mogelijkheid om (grootschalige) aanpassingen te laten uitvoeren. In de praktijk is dit in de meeste gevallen nog niet zo simpel door de diverse hordes die genomen moeten worden, bijvoorbeeld ingewikkelde subsidieaanvragen. Echter, huurders zijn hierbij afhankelijk van de verhuurder. Hierdoor hebben huurders nog minder mogelijkheden, terwijl dit veruit de grootste groep is die te maken heeft met energiearmoede.
- **De slechte staat van woningen heeft een directe impact op de mentale en fysieke gezondheid van bewoners.** Dit punt komt bij verschillende huishoudens terug en is ook aangetoond door het eerdergenoemde onderzoek van TNO.

Behoeften

Tijdens de gesprekken kwamen veel ideeën en behoeften aan de orde. Deze waren vaak van persoonlijke aard, maar toch samen te vatten in drie hoofdlijnen. De belangrijkste behoeften die naar voren kwamen zijn:

1. **Inzicht en handelingsperspectief.** Dit gaat op voor het eigen energieverbruik in de woning en in sommige gevallen tevens voor de financiële situatie als geheel, maar ook wat betreft de beschikbare regelingen, zowel financieel als niet-financieel. Het hebben van inzicht leidt ook tot handelingsperspectief, aangezien je door het hebben van inzicht weet wat je uitgangspositie is en welke dingen je kunt doen om daar verandering in te brengen;
2. **Ondersteuning.** Op verschillende manieren: enerzijds bij het zetten van stappen op basis van het eerdergenoemde inzicht, waarbij de nadruk moet liggen op het serieus aanpakken van de woningen (dus verder dan de kleine, laagdrempelige maatregelen die vaak al genomen zijn). Anderzijds in de zin van een 'vangnet' op financieel en sociaal gebied, bijvoorbeeld om onverwachte uitgaven op te kunnen vangen, zodat men minder in de overlevingsstand hoeft te zitten. In beide gevallen is persoonlijke ondersteuning op maat essentieel;

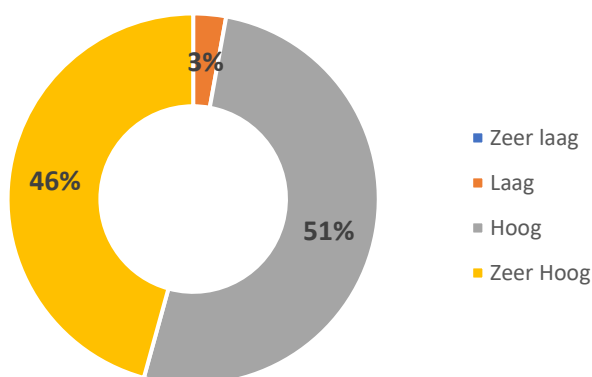
3. **Gezien, gehoord en serieus genomen worden.** Dit wordt nu veelal niet zo ervaren. Er worden vaak aannames gedaan over wat men nodig heeft, terwijl elke situatie verschillend kan zijn. Mensen in (energie)armoede weten zelf het beste waar ze behoefte aan hebben en wat er nodig is. Daarnaast zijn mensen, zoals al aangegeven bij de bevindingen, vaak al (noodgedwongen) expert wat hun eigen huis betreft en hebben ze de makkelijke, laagdrempelige maatregelen al genomen.

4. Overheden – bevindingen en goede voorbeelden

In het tweede deel van het onderzoek gingen we onder gemeenten op zoek naar voorbeelden van (goede) aanpakken van energiearmoede. Hiertoe heeft Klimaatverbond eerst een korte enquête uitgezet onder haar leden en op basis van de respons een aantal verdiepende interviews gehouden.

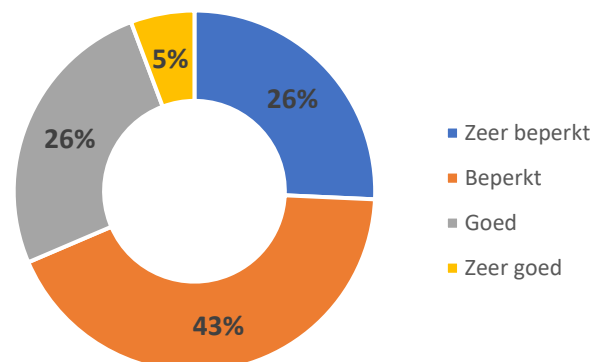
Uit de enquête bleek dat energiearmoede over het algemeen hoge of zeer hoge prioriteit heeft onder de gemeenten die de enquête hebben ingevuld. Van de 35 gemeenteambtenaren gaf maar één respondent aan dat het thema laag op de agenda stond, zie ook *Figuur 1*. In een andere vraag wilden we toetsen in hoeverre participatie van de doelgroep reeds is geborgd in de huidige aanpak van energiearmoede. De antwoorden liepen hier meer uit elkaar dan bij de vorige vraag, zoals ook te zien in *Figuur 2*. Hieruit blijkt dat dit nog een aandachtspunt is voor veel gemeenten, aangezien ruim twee derde van de respondenten aangeeft dat deze borging beperkt of zeer beperkt is.

Hoe hoog staat de aanpak van energie en armoede op de agenda binnen uw organisatie?

Figuur 1: Antwoorden op de vraag: "Hoe hoog staat de aanpak van energie en armoede op de agenda binnen uw organisatie?"

In hoeverre is participatie vanuit de doelgroep (dus mensen die daadwerkelijk met (energie)armoede te maken hebben) geborgd in jullie aanpak?

Figuur 2: Antwoorden op de vraag: "In hoeverre is participatie vanuit de doelgroep (dus mensen die daadwerkelijk met (energie)armoede te maken hebben) geborgd in jullie aanpak?"

In de vervolggesprekken gingen we nader in op de verschillende aanpakken en waardevolle elementen daarbinnen, met oog voor het betrekken van mensen uit de doelgroep. Dit laatste ontbrak in vrijwel alle gevallen. Er is niet één gemeente met een alomvattende aanpak, wel kwamen onderdelen naar voren tijdens de gesprekken waarvan gemeenten aangaven dat ze een positieve invloed hadden.

In gemeente **Zevenaar** worden de SPUK-gelden ingezet om op meerdere vlakken verschil te maken. De gemeente probeert via de sociale dienst mensen die op dit moment in de bijstand zitten te werven en op te leiden tot energiecoach/adviseur of klusser. Daarbij

zoekt de gemeente ook de verbinding met lokale bedrijven (van installateurs tot glaszetters tot witgoedbedrijven), zodat deze mensen op termijn een betaalde baan kunnen krijgen bij deze bedrijven. Aangezien veel van deze bedrijven om mensen verlegen zitten, zijn sommigen ook wel bereid om een stuk opleiding te bieden. Daarnaast heeft de gemeente het toekennen van de energietoeslag verbonden met (iedere keer dezelfde) energiecoach die minimaal drie keer op bezoek komt. De gemeente gaat de komende twee jaar monitoren wat de effecten van de verschillende componenten zijn.

In het Limburgse **Bergen** heeft de ambtenaar van afdeling duurzaamheid snel geschakeld met het sociaal domein en met een vrijwilliger die veel contacten in de doelgroep heeft, waardoor de gemeente al snel een witgoedregeling in bedrijf had. De gemeente heeft een centraal platform, [VerduurSAMEN2030](#), opgezet, waarop alles te vinden is over bijvoorbeeld de beschikbare regelingen, duurzaamheidscafés en andere initiatieven. Naast dit platform is gekozen voor diverse communicatieroutes om zo veel mogelijk mensen te bereiken. Tevens zijn de effecten van verschillende maatregelen tastbaar en concreet gemaakt, zodat je meteen weet wat je ermee bespaart. Daarnaast werkt de gemeente intensief samen met de woningcorporatie.

Gemeente **Arnhem** zet in op de buurtaanpak, waarbij de gemeente de samenwerking zoekt met partners die heel nauw verbonden zijn met de buurt in kwestie, zodat je 'in de haarvaten' van de wijk komt. Deze partners zijn verschillende afdelingen van de gemeente, maar ook (sociale) partners die al langere tijd actief zijn in die buurt. Daarbij kijkt de gemeente ook of ze concepten die zijn ontstaan in een bepaalde buurt ook in andere buurten kunnen introduceren (zoals het zogenaamde [BuurtBaanBureau](#) in de wijk Spijkerkwartier). Daarnaast wordt gewerkt aan een dashboard, waarin de activiteiten van verschillende partners (zoals de Energiebank) samen komen, zodat de data (zowel kwantitatief als kwalitatief) op één centrale plek verzameld wordt. Hiermee kan de gemeente op basis van 'heat maps' zien welke wijken of buurten ze het beste kunnen prioriteren.

In gemeente **Hardenberg** is men al sinds 2015 specifiek met energie en armoede bezig, waardoor er bij de gemeente al redelijk wat kennis en inzichten waren over het onderwerp. Hier merkten ze dat toegankelijkheid en het samenwerken met lokale partners het bereik van de regelingen vergroot, evenals het inzetten van verschillende communicatiemediën. Door een Facebookbericht van een uitvoerende lokale partner, dat vervolgens breed gedeeld werd, kwamen er veel mensen af op de voucheractie voor besparingsproducten van de gemeente. Een andere reden dat er veel aanspraak werd gemaakt op de vouchers, was dat het aanvraag- en uitvoeringsproces enorm is versimpeld na toetsing bij sociale partners. Ook waren de eisen om van de vouchers gebruik te kunnen maken verlaagd. Er hoefde niks ingewikkelds gedaan te worden, ze konden gemakkelijk opgehaald worden op een fysieke locatie.

De gemeente **Noardeast-Fryslân** heeft er voor gekozen om flexibiliteit in te bouwen in de budgetten van de verschillende onderdelen. Zo kan er, afhankelijk van waar veel vraag naar is, wat geschoven worden met de budgetten. De gemeente werkt zoveel mogelijk samen met maatschappelijke en sociale partners, zoals bibliotheken, kerken en de voedselbank. Onderdeel van de beoogde aanpak is om de SPUK-gelden in te zetten voor een uitgebreid (financieel) advies op woningniveau, op basis waarvan vervolgaanvragen kunnen worden gedaan bij regelingen als het Warmtefonds en ISDE. De bedoeling is dat de bewoners hierbij volledig worden ontzorgd, waardoor ze bijvoorbeeld niet zelf ingewikkelde aanvragen hoeven te doen. Zo worden de SPUK-gelden ingezet als eerste stap naar meer financiële middelen voor woningverduurzaming en -verbetering. Dit leidt op termijn – na het nemen van verduurzamingsmaatregelen – tot een structureel lagere energierekening.

Bovengenoemde voorbeelden laten diverse manieren zien waarop gemeenten het verschil proberen te maken. Tijdens deze gesprekken kwamen ook beperkingen van en belemmeringen voor de huidige aanpakken naar voren. Er is bijvoorbeeld in geen van de gemeenten sprake van doorlopende betrokkenheid van mensen in (energie)armoede. In die zin is er in dit project geen 'perfect voorbeeld' van de aanpak van energiearmoede naar voren gekomen. Wat deze voorbeelden wel laten zien is dat er veel positieve ontwikkelingen te benoemen zijn waarin gemeente goede stappen zetten. Deze effectieve onderdelen zoals **samenwerking**, **toegankelijkheid** en **flexibiliteit** worden meegenomen in de aanbevelingen.

5. Aanbevelingen

Om goed in te kunnen spelen op de inzichten en behoeften die uit de huishoudens naar voren kwamen, doen we een aantal aanbevelingen richting gemeenten, het Rijk en anderen die zich bezig houden met de verduurzaming van wijken, zoals woningbouwcorporaties, maatschappelijke organisaties en bewonersinitiatieven. De aanbevelingen komen voort uit het samenbrengen van de twee onderdelen die belangrijk zijn voor een toekomstige aanpak van energie en armoede: de bevindingen en behoeften uit de gesprekken met de geïnterviewde huishoudens en de effectieve onderdelen van bestaande aanpakken van gemeenten.

In totaal doen we zeven aanbevelingen die gemeenten mee kunnen nemen voor het lokale energie-en-armoedebelid. We pleiten niet dat het volgen van deze aanbevelingen de eindoplossing is voor het probleem. Wel kan het vasthouden aan deze punten houvast bieden voor het neerzetten van beleid en maatregelen. De zeven aanbevelingen zijn als volgt:

1. **Borg structurele samenwerking zowel intern als extern met zo veel mogelijk betrokken partijen.** De energie-en-armoedeproblematiek vraagt om geborgde samenwerking, binnen de eigen gemeentelijke organisatie en tussen overheden, maatschappelijke organisaties en de doelgroep. Binnen gemeenten moeten de sociale- en duurzaamheidsdomeinen elkaar gemakkelijk kunnen bereiken. Hiernaast is het van belang dat de gemeente ook nauw samenwerkt met lokale organisaties en woningbouwverenigingen. De belangrijkste samenwerking is die met vertegenwoordigers uit de doelgroep. Onderstaande aanbevelingen kunnen aan de hand van deze samenwerking worden afgestemd op de behoefte binnen de gemeente. De inzet, hulp en advies van opgeleide ervaringswerkers (mensen die zelf armoede (hebben) doorstaan) bij het ontwikkelen en realiseren van maatregelen op het gebied van armoede en sociale uitsluiting kan bevorderlijk zijn voor de kwaliteit en doelmatigheid van elk beleid, regeling en initiatief voor deze doelgroep. Over deze samenwerking dienen heldere afspraken gemaakt te worden met de betrokken partijen binnen de gemeente;
2. **Maak regelingen en ondersteuning goed toegankelijk.** Het is van belang dat bewoners gemakkelijk gebruik kunnen maken van een regeling en dat regelingen aansluiten bij de situatie en behoeften van de bewoners. Bij deze regelingen is ook ondersteuning nodig. In de meest kwetsbare situaties is er soms (tijdelijk) iemand nodig om huishoudens hierin te ondersteunen. We onderscheiden twee verschillende typen regelingen:
 - a. Het helpen van een ieder bij het krijgen van inzicht in (de opbouw van) hun energierekening. Mogelijk hulp bij het totale financiële plaatje per week of maand. Dit is nuttig voor zowel huurders als eigenaar-bewoners;
 - b. Regelingen die bewoners helpen bij het (laten) installeren van grotere verduurzamingsmaatregelen in huis (zoals muurisolatie, kozijnen en ramen,

zonnepanelen), die het energieverbruik structureel verlagen. Het kan hier gaan om regelingen van de gemeente zelf, of begeleiding bij het aanvragen van landelijke regelingen. Dit is vooral van nuttig voor eigenaar-bewoners. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat volgens de [monitor van TNO](#) maar een klein deel van de huishoudens die met energiearmoede te maken hebben onderdeel uitmaakt van deze groep (het landelijk gemiddelde is 12%, vergeleken met 68% in corporatiewoning en 20% in particuliere huurwoning). Daarom is het van belang dat gemeenten vergaand samenwerken met de woningcorporatie(s) in de gemeente en dat ook de particuliere verhuurders gestimuleerd worden om vergaande maatregelen te nemen;

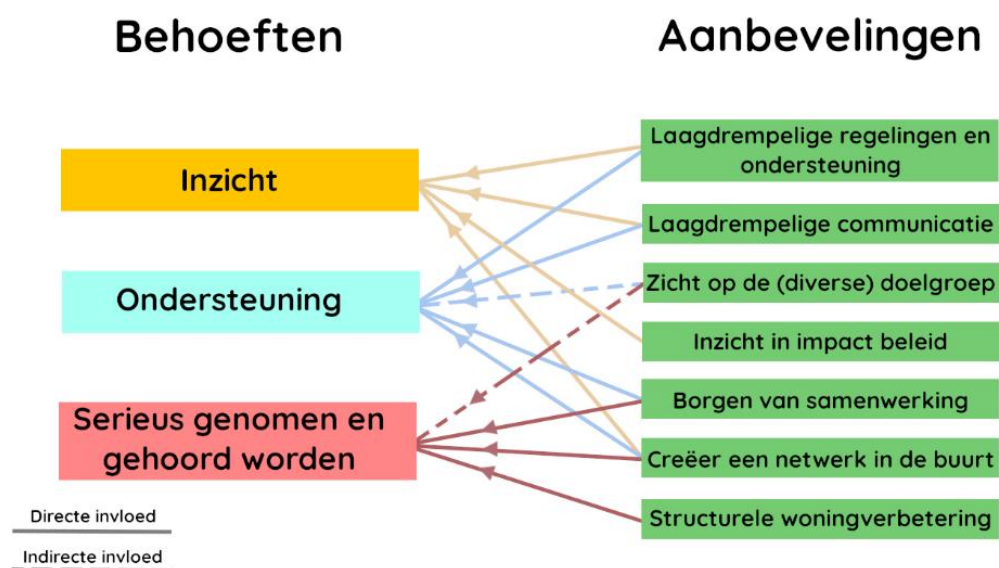
3. **Maak informatie goed toegankelijk.** Los van dat de regelingen zelf goed toegankelijk dienen te zijn, is de communicatie hierover ook belangrijk. Hiervoor kan een gemeente advies inwinnen bij maatschappelijke organisaties die kennis hebben over wenselijke taal en toon bij verschillende doelgroepen. Hiernaast is een diversiteit van communicatiekanalen die gebruikt worden en daarmee de vindbaarheid en zichtbaarheid van relevante informatie belangrijk. Zet breed in: van (sociale)media, tot zichtbaarheid op straat en informatievoorziening door (vertrouwde) sociale en maatschappelijke organisaties;
4. **Zorg ervoor dat je de verschillende doelgroepen goed in beeld hebt.** Om ervoor te zorgen dat de juiste informatie bij de juiste huishoudens terecht komt, is het van belang dat de gemeente de verschillende doelgroepen (sociale huur, particuliere huur, eigenaar-bewoners) goed in beeld heeft, waarbij het ook nog zinvol is om naar woningtypen te kijken (omdat niet alle typen maatregelen van toepassing zijn op alle woningtypen). Daarnaast kunnen er per gemeente nog groepen zijn die specifieke aandacht behoeven (bijvoorbeeld studenten, in studentensteden meer van toepassing dan in andere gemeenten). Ook hier is het goed een heldere afspiegeling van de doelgroep te creëren;
5. **Zorg voor inzicht in impact van beleid.** Voor gemeenten is het belangrijk om inzicht te hebben, omdat zo duidelijk wordt of bepaalde maatregelen ook daadwerkelijk tot de beoogde energiebesparing leiden op woningniveau en daarmee tot een lastenverlaging voor het huishouden. Daarnaast kan de gemeente ook andere zaken in beeld brengen: hebben inwoners meer wooncomfort? Wat zijn de effecten op de fysieke en mentale gezondheid van inwoners? Zorgt de aanpak voor meer (wederzijds) vertrouwen tussen de gemeente en haar inwoners? Hebben bepaalde onderdelen van de aanpak meer effect dan andere? Door deze vragen in beeld te houden, kan de gemeente ook makkelijker bepalen of er bijgestuurd moet worden;
6. **Creëer een netwerk of plek in de buurt waar mensen terecht kunnen.** Het is belangrijk om iets op te bouwen in een wijk waar mensen terecht kunnen met problemen en vragen. Een plek die vertrouwd wordt door mensen in de buurt. Dit kan door het betrekken van bestaande (buurt)organisaties en sociale netwerken bij

de (energie)armoede-aanpak. Hier moet in worden geïnvesteerd en deze plekken moeten de handvatten krijgen om mensen in de buurt te helpen, mochten ze nog niet in de gelegenheid zijn;

7. **Zet in op structurele woningverbetering.** Essentieel is om (uiteindelijk) de stap te zetten naar structurele woningverbetering. Hierbij gaan energetische verbeteringen en onderhoud hand in hand. Zonder deze verbetering zal de situatie van veel huishoudens niet of nauwelijks verbeteren. Het grootste deel van de doelgroep is hierin afhankelijk van een woningbouwcorporatie. Een praktische stap die hierin gezet kan worden is het prioriteren van structurele woningverbetering binnen de energiearmoede-aanpak, waarbij ingezet wordt op het nemen van grotere maatregelen (zoals enkel glas en kozijnen vervangen en spouwmuur- en vloerisolatie). Bijvoorbeeld door het anders inzetten van de SPUK-gelden en meer tijd en capaciteit vrij te maken voor deze langetermijnaanpak.

6. Vertaling van behoeften naar aanbevelingen

Gezien het doel van dit project, willen we graag laten zien hoe de aanbevelingen voor overheden en partners precies tegemoetkomen aan de behoeften van de doelgroep. Er zijn verschillende verbanden te leggen. De aanbevelingen zouden direct of indirect invloed kunnen hebben op de behoeften vanuit de doelgroep. De verbanden zijn te zien in *Figuur 3*.

Figuur 3: Hoe de aanbevelingen verband houden tot de behoeften.

Zoals de *Figuur* laat zien, kunnen de primaire behoeften die uit de gesprekken naar voren zijn gekomen, vervuld worden door de verschillende aanbevelingen. In *Figuur 4* hebben we alles op een rij gezet.

Figuur 4: De behoeften en aansluitende aanbevelingen.

7. Belemmeringen en benodigdheden

Niet alle zeven aanbevelingen zijn makkelijk te ‘tackelen’. Ze kosten tijd en overlappen (deels) de kaders van gemeentelijke afdelingen. Zo zijn structurele woningverbetering of een netwerk neerzetten in een buurt geen taken die binnen een dag geregeld zijn. Er is altijd een aantal zaken waar gemeenten tegenaan kunnen lopen of nog nodig hebben om deze aanbevelingen in de uitwerking van hun beleid en programma’s goed mee te kunnen nemen.

Hoewel niet het hoofddoel van dit project, is het belangrijk om ook aan te kaarten wat gemeenten aangeven nodig te hebben. De twee grootste belemmeringen die een probleem vormen bij veel gemeenten, tijd en structurele middelen, lijken te zijn vergroot door de crisistand waar overheden in terecht zijn gekomen het afgelopen jaar. Deze weerspiegelen en onderschrijven de uitkomsten die eerder gepubliceerd werden in de [halfjaarlijkse monitor](#) over energiearmoedebeleid van TNO.

Door de snelle ontwikkelingen (oorlog in Oekraïne, gevolgd door inflatie en een enorme stijging van de energieprijzen) moest er snel gehandeld worden. Het prijsplafond en de toeslagen hebben veel mensen geholpen de afgelopen periode. Echter, het versneld uit moeten geven van de SPUK-gelden voor energiearmoede heeft ervoor gezorgd dat gemeenten ook regelingen opzetten die slechts een relatief klein verschil maken, en/of alleen op de korte termijn (de Nationale ombudsman noemt dit “symptoombestrijding” in haar rapport). Het ontbreekt gemeenten aan tijd en structurele middelen om langjarige projecten en programma’s op te zetten, waarin ze ook de tijd en ruimte hebben en nemen om mensen in (energie)armoede te betrekken aan de voorkant. De initiële tijdsdruk vanuit de SPUK-gelden voor energiearmoede (de deadline voor het uitgeven van het geld is later naar achter geschoven) leidde er in sommige gemeenten toe dat de nadruk kwam te liggen op het “tijdig wegzetten” van de middelen en niet op de vraag hoe de middelen eigenlijk het beste ingezet konden worden. De standaardwerkwijze en het “knip-en-plakwerk” die hierdoor kunnen ontstaan sluiten niet altijd aan op de vraag en behoeften.

Het Rijk heeft een rol te spelen in dit geheel. Dit kan op twee manieren. Ten eerste draagt zij een verantwoordelijkheid om gemeenten voldoende te ondersteunen in hun energie- en armoedeaanpak als dit nodig is. Dit houdt in dat gemeenten gefaciliteerd worden door middel van structurele middelen, expertise en de tijd om deze te besteden. Ten tweede heeft het Rijk een directe rol om particulieren beter te ondersteunen. Een deel van de regelingen voor woningverduurzaming loopt via het Rijk (zoals het Warmtefonds), waarbij natuurlijk dezelfde aanbevelingen gelden als voor gemeenten: maak de regelingen toegankelijk, zorg voor ondersteuning en zorg voor goede communicatie. Ook gaan zij over [regelgeving en subsidies](#) om particuliere verhuurders te stimuleren om hun verhuurde woningen te verduurzamen en goed te onderhouden. Er moet dus ook op landelijk niveau op de juiste manier ingespeeld worden op deze vraag/behoefte.

8. Conclusies en vervolg

Dit onderzoeksproject begon met het doel om de gemeentelijke energie-en-armoedeaanpak vooruit te helpen. Met een specifieke focus om de stem van mensen in (energie)armoede hier beter in te borgen. Hiervoor hebben we geprobeerd de volgende vraag te beantwoorden: *Wat voor concrete aanbevelingen kunnen we doen richting gemeenten en andere overheidsinstanties met betrekking tot het komen tot een structurele aanpak van energie en armoede, waarin de doelgroep zelf een sterke positie heeft?*

Om te komen tot een aanpak voor de komende jaren zijn we tot zeven concrete aanbevelingen gekomen die meegenomen kunnen worden. De behoeften die we opgehaald hebben bij de 'doelgroep' zit in de kern van deze aanbevelingen:

1. **Borg structurele samenwerking zowel intern als extern met zo veel mogelijk betrokken partijen**
2. **Maak regelingen en ondersteuning goed toegankelijk**
3. **Maak informatie goed toegankelijk**
4. **Zorg ervoor dat je de verschillende doelgroepen goed in beeld hebt**
5. **Zorg voor inzicht in impact van beleid**
6. **Creëer een netwerk of plek in de buurt waar mensen terecht kunnen**
7. **Zet in op structurele woningverbetering**

De aanbevelingen sluiten deels aan bij het eerdere rapport van de Nationale ombudsman: [Ongelijke toegang tot de energietransitie](#). Ook hierin wordt gepleit voor laagdrempelige en goed toegankelijke regelingen en informatie, de inzet op structurele woningverbetering, meer samenwerking tussen het fysiek en sociaal domein en het monitoren van de effectiviteit van beleid.

Met dit werk willen wij hierbij het belang van eerste aanbeveling, *borg structurele samenwerking zowel intern als extern met zoveel mogelijk betrokken partijen*, centraal zetten. Met speciale aandacht voor (vertegenwoordigers van) de doelgroep zelf. Door dit goed neer te zetten kan de doelgroep op lokaal niveau een sterke positie krijgen.

Energiearmoede is een domeinoverstijgend probleem waar structurele samenwerking voor nodig is om vooruitgang te boeken, met name met mensen die armoede ervaren (hebben). Vanuit hier kan vervolgens beter invulling gegeven worden aan de resterende aanbevelingen. Het is hierbij van belang om de samenwerking als **gelijk speelveld** in te richten waar diverse betrokkenen, inclusief vertegenwoordigers vanuit (energie)armoede, samen aan de aanpak werken.

De lessen van domeinoverstijgende samenwerking met ervaringsdeskundigen van Sterk uit Armoede

Om de theorie naar de praktijk te vertalen, werd op 18 april 2023 een werkbijeenkomst georganiseerd en gefaciliteerd. Hierbij kwamen vertegenwoordigers vanuit het Rijk, decentrale overheden, maatschappelijke organisaties en ervaringswerkers van Sterk uit Armoede samen om te werken aan meegebrachte vragen en casussen uit de praktijk. Op deze praktische manier kunnen de diverse stakeholders met elkaar in contact komen en samen werken aan voorbeelden uit de praktijk.

Aan open gesprekstafels gingen de deelnemers het gesprek aan over (energie)armoede. Het leverde nieuwe, diverse inzichten op die meegenomen konden worden naar eigen praktijk. Er kwamen specifieke voorbeelden en adviezen naar voren. Bijvoorbeeld: let goed op taal, houd het toegankelijk, maar let ook op woorden die een verkeerd signaal zouden kunnen geven, zoals de 'energiecoach'. Het gebruik van dat soort termen kan belerend voelen en een negatief effect hebben. En probeer weg te blijven van 'labels', door bijvoorbeeld maatregelen breed beschikbaar te maken. En probeer te bouwen aan vertrouwen, iets dat nodig is om mensen in (energie)armoede te ondersteunen.

De algemene trend was duidelijk: blijf actief op zoek naar dit vertrouwen en de samenwerking die zo hard nodig is. Binnen de gemeente met diverse domeinen, met sleutelfiguren in de buurten waar veel mensen wonen in (energie)armoede, met woningcorporaties en vooral ook met mensen met armoede-ervaring. In enkele gevallen is het een deel van de route naar het maatwerk dat nodig is, in andere gevallen leidt het tot de versnelling richting de structurele woningverbetering die hard nodig is.

De bijeenkomst laat de toegevoegde waarde zien van deze domeinoverstijgende samenwerking, mét vertegenwoordigers uit (energie)armoede aan tafel. Een concept dat op nationaal én lokaal niveau kan worden geborgd, ingericht en gefinancierd. In de 'focusgroepen' kunnen opgeleide ervaringswerkers in diverse fasen meewerken op specifieke onderwerpen. Samen met het regelmatig ophalen van ervaringen en verhalen, die een belangrijke aanvulling zijn op de cijfers en statistieken, kunnen we richting een nieuwe menselijke en structurele aanpak van (energie)armoede.

Bijlage: Hoe gaan diverse type huishoudens om met energiearmoede, welke behoeftes hebben ze en wat zijn oplossingsrichtingen?

Hoe gaan diverse type huishoudens om met energiearmoede, welke behoeftes hebben ze en wat zijn oplossingsrichtingen?

Een kwalitatieve verkenning

Er wordt totaal niet meegedacht met mensen. Of het nu de woningbouw, de gemeente of landelijk is. Er worden beslissingen genomen, maar wie zijn daar de dupe van: niet de hoge pieven... Die hebben er geen weet van, omdat ze niet in de situatie zitten.

Ik merk dat ik heel veel frustratie heb, ik probeer mijn eigen boontjes te doppen met de middelen die ik heb en dat lukt niet/mondjesmaat, ik kom wel tekort, maar ik betaal mijn rekeningen. Ik ben al blij dat ik niet te maken heb met incassobureau's etc. Ik wil wel heel graag een keer naar de bios, een keer uit eten of kadootjes. Je kunt gewoon niks. Voor potten verf moet ik sparen.

Mijn overburen hebben alleen de aow, en die lopen de hele dag in de fleecetruien? Als ik daar naar binnen ga, neem ik altijd mijn fleecetrui mee. Ze verstoken echt heel weinig. Hun hele leven lang zijn ze al super zuinig, ik kan echt in de leer bij ze.

**STERK UIT
ARMOEDE**

Wat is armoede?*

“Tekort hebben aan iets dat je echt nodig hebt. Dat kan vanalles zijn.”

Wat is energie armoede?**

*“Volgens Peter Mulder, onderzoeker van TNO en hoofdauteur van de studie, is het niet alleen van belang naar de **betaalbaarheid van de energierekening** te kijken, maar ook naar de **kwaliteit van de woning** en in **hoeverre de bewoners in staat zijn deze te verduurzamen**.”*

*Bron: kind dat zelf veel armoede heeft gekend

**Bron: TNO

**STERK UIT
ARMOEDE**

• Huishouden 1: Alleenstaanden in ziektewet / afgekeurd	✓
• Huishouden 2: Alleenstaande ouder van twee tieners in bijstand met arbeidspotentieel	✓
• Huishouden 3: Gezin met 2 kinderen waarvan 2 ouders werken in particuliere huurwoning	✓
• Huishouden 4: Zelfstandig wonende met een GGZ - indicatie en kind	✓
• Huishouden 5: Alleenstaande oudere met enkel AOW	✓
• Huishouden 6: Gezinnen met niet westerse culturele achtergrond met beperkte geletterdheid.	✓
• Huishouden 7: MKB ondernemer	✓
• Huishouden 8: Uitwonende student	✓

Joke

Alleenstaande in ziektewet / afgekeurd

Door met de gordijnen in de weer te zijn hebben mensen het gevoel grip te hebben op de gevoelstemperatuur in huis. Ik ben dagelijks veel in de weer met gordijnen. Ik laat de warmte binnen als de zon schijnt en houd de kou buiten door de gordijnen dicht te doen.

Ik heb overal al op bezuinigd. Door het maken van kunststukjes voor in huis, verdiende ik via verkoop op markten nog een klein spaarpotje voor leuke activiteiten. Dat kan ik nu niet meer vanwege ziekte. Mijn sociaal netwerk is daardoor kleiner geworden.

Genomen energiebesparende maatregelen:

- Verwarming zoveel mogelijk uit
- Nieuwe gordijnen gekocht voor op nieuwe plekken
- Elektrische apparaten vervangen voor energiezuinige
- Elektrisch kacheltje gekocht
- Tochtstrips aangebracht
- Radiatorfolie

Algemeen

- Energiekosten: €260,-/maand (verwacht verbruik €380,-/maand) (1 jaar vast t/m dec 2022)
- Angst voor eindafrekening
- Sociale huurwoning (€450,-/maand)
- Veel energiemaatregelen genomen in huis
- Koude en vocht heeft effect op gezondheid

**STERK UIT
ARMOEDE**

Specifiek

- Veel zorg- en reiskosten.
- Minder sociaal contact door energiecrisis. Sociale leven staat stil, omdat je door financiën niets kunt ondernemen
- Nét niet aan de norm voor gemeente regelingen
- Hulp bij financiën: moeite bij toegang tot regelingen.
- Moeite met willekeur van regelingen. (per gemeente anders)
- Overal al op bezuinigd

Waar bent u het meest mee geholpen

- Rust in mijn hoofd voor de energierekening. Dat ik het kan betalen bij normaal gebruik. Niet weten wat me te wachten staat, maakt me heel onrustig en geeft veel druk.
- Huisverbeteringen aanbrengen door woningbouw.

Lotte

Alleenstaande ouder van twee tieners in bijstand met arbeidspotentieel

Het is echt nodig om ons huis te verduurzamen, maar we staan nog niet op de "planning" van de woningbouwvereniging.

Deze woning draagt niet bij aan het medisch herstel. Verhuizen is alleen ook geen optie, omdat er weinig tot geen geschikte huizen zijn.

Genomen energiebesparende maatregelen:

- Verwarming zo veel mogelijk uit. Isolatiekorrels in kruipruimte
- Tochtstrips
- Veel dekens
- Tochtdoeken bij ramen
- Led lampen
- Kaarsen
- Radiatorfolie
- Stekkers uit alle apparaten

Algemeen

- Energiekosten: €167,-/maand (3 jaar vast juni 2025) Angst voor eindafrekening
- Sociale huurwoning (€450,-/maand) in zeer slechte staat. (vocht, schimmel en koude)
- Veel energie maatregelen al genomen in huis
- Koude en vocht heeft effect op gezondheid

Specifiek

- Veel zorg- en reiskosten.
- Nét niet aan de norm voor gemeente regelingen
- Structurele verbeteringen aan huis nodig (spouwmuurisolatie, grondwater in kelder, dakreparatie etc)
- Sociale netwerk is aanwezig en heel belangrijk in dagelijks leven.
- Ervaren moeilijke relatie met woningbouw. Voelen zich niet serieus genomen.
- Overall al op bezuinigd.

Waar bent u het meest mee geholpen

- Andere woning, moeilijk te krijgen.
- Mechanische ventilatie in badkamer
- Zonnepanelen
- Impregneren van de muren

**STERK UIT
ARMOEDE**

Kathelijne

Gezin met 2 kinderen waarvan 2 ouders werken in particuliere huurwoning

Genomen energiebesparende maatregelen:

- Verwarming overdag op 17, s'avonds op 18
- Geen bezoek
- Waterverspilling tegengaan in keuken.
- Minder lang douchen.
- Spaarlampen LED
- Tochtstrips, brievenbusstrips
- Nieuwe gordijnen

Zogenaamde 'huisjesmelkers' houden zich liever niet bezig met onderhoud of verduurzamingsmaatregelen.

Liever anonimiteit door gebeurtenissen verleden.

Algemeen

- Energiekosten: €330,-/maand (5 jaar vast t/m dec 2022) Angst voor de eindafrekening
- Particuliere huurwoning (€750,-/maand) in zeer slechte staat. (vocht, lekkages, schimmel en koude)
- Veel energie maatregelen al genomen in huis

Specifiek

- 20 uur / week + 22 uur / week werk als projectmedewerker en klusjesman (loondienst)
- Liever meer betalen in slechte particuliere woning, dan minder betalen in sociale huurwoning in slechte wijk.
- Persoonlijke problemen met huurbaas (gehad).
- Slechte staat van huis heeft gevolgen voor gezondheid gezinsleden.
- Beperkte bijdrage van gemeenten
- Structurele verbeteringen aan huis nodig
- Beperkt maar belangrijk sociaal netwerk (daardoor ook vrijwillig actief in dorp)
- Overall al op bezuinigd (financiën geven veel stress)
- Er wordt door instanties niet nagedacht dat mensen die weinig bestedingsruimte hebben vaak niet de discipline hebben om het geld te bewaren.

Waar bent u het meest mee geholpen

- Dat er bij regelingen niet gekeken wordt naar verbruik, maar naar wat een huishouden onderaan de streep financieel overhoudt
- Gemeente moet zelf handhaving in hebben of mensen energiecompensatie nodig hebben.
- Huisverbeteringen

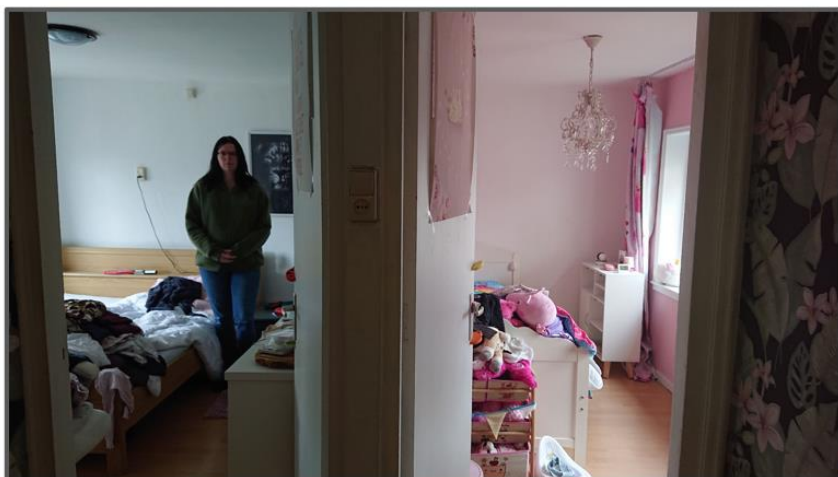
 STERK UIT ARMOEDE

Ellen

Zelfstandig wonende met een GGZ - indicatie en kind

Het welzijn van kinderen wordt door ouders vaak boven het eigen welzijn gewaardeerd. Ook bij het maken van financiële keuzes.

Genomen energiebesparende maatregelen:

- Verwarming minder aan.
- Extra dekens, kleding, dekbed.
- Nieuwe gordijnen.
- Zo veel mogelijk uit huis zijn.
- Energiepakket gekregen met tijdschakelaars, tochtstrips, LED lampen.
- Minder bezoek uitnodigen.

Het wordt altijd wel weer licht.... Maar tegelijkertijd is sparen voor essentieel onderhoud zoals verf, een afzuigkap op vloerkleden een hele uitdaging.

Algemeen

- Energiekosten: €260,-/maand (3 jaar vast t/m spt 2025).
- Vanwege slechte financiële situatie verlaagd naar €160,- >Angst voor de eindafrekening
- Sociale huurwoning in redelijke staat.
- Veel energiemaatregelen al genomen in huis

**STERK UIT
ARMOEDE**

Specifiek

- Beperkt sociaal netwerk. (wel groot online netwerk)
- Combinatie fysieke en mentale ziektes. Voor beiden ontvangt ze zorg.
- Slechte financiële situatie. Maandelijks meer uitgaven dan inkomsten.
- Relatief energiezuinige sociale huurwoning
- Maakt gebruik van diverse toeslagen en regelingen
- Overal al op bezuinigd (financiën geven veel stress en is niet bevorderlijk voor herstel)
- Door bezuinigingen op essentiële kosten, staat gezondheid moeder en sociale netwerk onder druk (bijv. slechter dieet en niemand komt langs)

Waar bent u het meest mee geholpen

- Vloerkleden, airco, warmtepomp, inductiekookplaat, zonnepanelen
- Zicht op armoede en duurzaamheidsregelingen, iemand die meedenkt.
- Vooruitgang in therapie en groter sociaal netwerk

Marjan, Truus, Els

(Alleenstaande) ouderen

Afspreken in het
buurthuis

Genomen energiebesparende maatregelen:

- Sedum op het dak
- Intensief gebruik gordijnen
- Radiatorfolie
- Veel dekens
- Gaskachel
- Vaak weg zijn
- Tochtstrips

Algemeen

- AOW + pensioen (de een meer dan de ander)
- Energiekosten: €175,- / €75,- / €170,- (variabel en vast)
- Des te ouder de woningen des te slechter de staat van de huizen mbt energie

**STERK UIT
ARMOEDE**

Specifiek

- Geen slechte financiële situatie > daardoor huis beter op temperatuur houden.
- Groot sociaal netwerk. We letten goed op elkaar in de buurt.
- Groot verschil in huishoudens die financieel minder hebben (enkele aow) en huishoudens die het beter hebben.
(Bijv. energiecompensatie, koude in huis, gebruik vakantiegeld,
- Toekomst in verzorgingshuis, belang van kinderen is groot.
- *Een paar keer visite krijgen per week is geen optie: dat is gewoon te duur.*

Waar bent u het meest mee geholpen

- Sedum op dak heeft super isolerend gewerkt in slecht huis
- Mensen in armoede uitnodigen voor eten.
- Vaste lastenverlaging
- Prijsplafond werkt voor hen denk ik goed.
- Winsten van energiemaatschappijen moeten naar verlaging van de rekening. Winsten maken bij energie kan niet.
- We zien dat ondernemers uit de wijk het zwaar hebben: moeten gecompenseerd worden.

Halima

Gezin met niet westerse culturele achtergrond met beperkte geletterdheid

Vaak wordt ten onrechte gedacht dat het aanschaffen van losse elektrische verwarmingsapparaten goedkoper/beter is dan slim gebruik van radiatoren.

Genomen energiebesparende maatregelen:

- Elektrische kachel
- Brievenbus afplakken

De voordeur (en specifiek brievenbus): een plek waar kou en tocht vaak binnenkomt

Algemeen

- Halima, 37 jaar alleenstaande moeder van zoon (10 jaar).
- Bijstandsuitkering, recht op allerlei minimaregelingen
- Energiekosten van €61,- (2022) naar €101,- (2023) per maand (onbepaalde tijd, variabel contract)
- Geen inzicht in verbruik, vanwege laaggeletterdheid. (geen app en moeilijk te begrijpen)

**STERK UIT
ARMOEDE**

Specifiek

- Dezelfde energieleverancier sinds 2011
- Oude elektrische apparaten.
- Sociaal netwerk is aanwezig ook voor hulp.
- Toegang tot ondersteuning is slecht of tijdelijk. Sinds corona is er minder ondersteuning te vinden.
- Woont in een aangenaam huis.
- Kan rondkomen, ook na verhoging. Algemene inflatie is wel lastig, maar overkomelijk.
- Gebrek aan kennis over energie > 1800 - 2000 watt verwarming gekocht.
- Culturele verschillen zijn wat betreft energiegebruik weinig waarneembaar, behalve in de keuken

Waarmee bent u het meest geholpen

- Een vrijwilliger die kan helpen met de administratie
- Inzicht in verbruik en wat wel/niet werkt aan energiebesparing.
- Nederlandse taal bemachtigen voor werk en om kind te helpen met studeren.
- Ook is goed begrip van Nederlandse taal belangrijk om instanties en systemen goed te gebruiken. Online shoppen is zelfs lastig.

Winkelcentrum Emiclaer

MKB ondernemer

nieuw apparaat om niet meer elke dag verse maaltijden te maken, maar 1 x per week

Alle verskoelingen uit > nu 'dure' voorraadkasten

Ondernemers blijven zoeken naar mogelijkheden, maar soms kan je niks veranderen aan de situatie. Zoals nu.

Klanten reageren begripvol/positief op besparingsmaatregelen en nieuwe omgangsvormen

Alle verskoelingen uit > nu kunstaankleding

Genomen energiebesparende maatregelen:

- Vriezers minder koud
- Minder lang de spoelkeuken gebruiken per dag
- Flappen achter de vriezerdeur installeren
- Verwarming in gezamenlijke plaza in het winkelcentrum uit.

Algemeen

- Johan, namens winkelcentrum Emiclaer, 20 jaar ondernemer van slagerij van Norden.
- 54 jaar, getrouwd en drie thuiswonende kinderen
- Thuis: veel verbruik gas en elektriciteit: 12.000kwh/jaar. Prijs €500,-/maand. Veel besparingsmogelijkheden.
- Zaak: geen eigen contract (verhuurder) geen gas, veel elektriciteit, 5000 kwh/maand. In 2021 = €1500/maand vanaf 2022 en 2023 > €5000,-/maand. Beperkte besparingsmogelijkheden.

Specifiek

- Situatie van de zaak is direct van invloed op situatie thuis. Stress op de zaak is ook stress thuis.
- Ondernemer is zeer vindingrijk en positief ingesteld. "Ondernemen is organiseren"
- De onderneming kan je maar zeer beperkt energie besparen. Productie en verkoop moet blijven doorlopen. Van 2150 kwh naar 900 kwh/week. Binnen winkelcentrum betalen ze samen voor de energie gemeenschappelijke ruimte.
- Impact is groot > mensen laten gaan. > zelf meer uren draaien in de zaak.
- Bij deze energiekosten heeft ondernemer reële overweging om te stoppen als situatie niet verbetert volgend jaar!
- Overheidsmaatregelen zijn onvoldoende om iets substantieels te verbeteren aan de situatie.
- Energie besparen in de zaak betekent ook energie besparen thuis! Ik kan het niet maken om de jacuzzi nu te gebruiken

Waarmee bent u het meest geholpen

- Ruime tijdelijke compensatie / subsidieregelingen voor ondernemers.
- Ingrijpen in de energieprijzen. Deze prijzen moeten omlaag en kunnen niet normaal gaan worden.
- Bij voorkeur weghalen bij winsten energiebedrijven én de stroomvoorziening uit Nederland in Nederland houden.

**STERK UIT
ARMOEDE**

Famke

Uitwonende student

Een hoop problemen op 1 foto

- 1) Schimmelvorming door lekkage
- 2) Kleren zijn niet droog te krijgen zonder gebruik elektrische kachel door vocht in huis
- 3) Yogamat wordt gebruikt om tocht tegen te houden door slechte staat raamkozijnen.

Of je woont in een krot, of je betaalt te veel. Er is weinig/geen keuze in woonruimte voor studenten.

Genomen energiebesparende maatregelen:

Energie-huishoudregels van deze 5 studenten

- Verwarming niet aan tot het echt niet meer gaat!
- Min. Joggingbroek, legging, tshirt met lange mouwen, trui, 2 paar sokken met sloffen. Dan pas verwarming
- Na 19:00 wassen, niet overdag. (advies tussen 23:00 – 7:00 en in weekend)
- Volledig volle wassen draaien en andere vragen
- Afwassen met koud water zo goed als mogelijk
- Haren wassen 7 min.
- Normaal wassen 3 min.
- Zelf tochtstrips overal geplakt.
- Koken: kort mogelijk koken en zoveel mogelijk magnetron opwarmen. (ipv gas gebruiken)
- Pasta koken: klein beetje in pan, rest met waterkoker aanvullen.
- Ramen en deuren dicht.
- Geen lichten aan 's nachts overdag en overdag.
- LED verlichting overal, behalve met film
- Iedereen slaapt met kruik.
- Bed is vochtig en klam. > elektrisch onderdeken.
- Heel veel dekentjes

Algemeen

- Famke, 22 jaar, Leiden, 4e jaars bestuurskunde student
- Samenwonend met 3 andere studenten in voormalig kantoorpand (begin 1900)
- Al in een aantal andere studentenhuizen gewoond, die allemaal qua wooncomfort ondermaats. 3 van de 4 ook wat betreft energie en slechte staat van het huis.
- €450,- energiekosten. €580 incl water. Geen inzicht in verbruik, dus ook niet in mogelijke narekening. Die gaan we door vier delen, hopen dat huisbaas iets wil bijleggen.

**STERK UIT
ARMOEDE**

Specifiek

- Staat van het huis: badkamers goed, heel vervallen: overal enkel glas dus wind suist door het huis, maar wel veilig, heel vervallen. Muizen, kieren, waait door het huis heen, heel groot en hoge ruimtes, overal enkel glas, dus daar is niet tegenaan te stoken.
- Grootste probleem: Er is 1 centrale thermostaat in kamer van huisgenoot. Als die uit staat bevriezen alle leidingen, thermostaat moet kwartier aanstaan voor er warm water komt. Praktisch betekent het dat vaak te lang de thermostaat voor het hele huis aan staat. Als deze niet aanstaat is de kou dermate aanwezig dat met jassen aan samen gegeten wordt.
- Huisgenoten hebben samen afspraken/leefregels gemaakt met elkaar over wat 'normaal' is gebruik van verwarming en elektra.
- Omdat thuis geen prettige omgeving is om te verblijven zijn studenten vaak weg. Daarbij maken ze veel gebruik van maatschappelijke voorzieningen zoals bibliotheek. Of gaan naar ouders om te studeren.
- Er is veel stress door opbouwen van studieschuld, persoonlijke giften en door weinig spaargeld om tegenvallers op te vangen, ondanks dat er vaak een vangnet is (familie) om op terug te vallen. Financiële armoede onder studenten bestaat wel.

Waarmee bent u het meest geholpen

- Verplichte isolatie, tochtstrips, dubbel glas van studentenwoningen:
- Advies over energieverbruik elektrische apparaten.
- Wij moeten gewoon recht krijgen op energietoeslag. Zeker omdat wij ook geen recht hebben/krijgen op basisbeurs.
- Studentenverenigingen waar drinken en eten tegen kostprijs kan.

Bevindingen

1. We zijn op alle facetten (een of meerder per huishoudenstype) van energiearmoede schrijnende situaties tegen gekomen.
 - a. Enkel zaten in zeer kwetsbare financiële situaties;
 - b. De energiezuinigheid en/of algemene staat van sommige huizen was zeer slecht;
 - c. Sommigen mensen kunnen door ziekte, rampspoed, woningtype en/of leeftijd niets tot weinig verbetering in hun situatie aanbrengen
2. Inzicht in het energieverbruik via app van leverancier of meterkast is een voorwaarde om aantoonbaar verduurzaming te realiseren én de rekening te beheersen. Waarschijnlijk zorgt inzicht in energiegebruik voor rust en betere besparingsmaatregelen.
3. Mensen die we gesproken hebben lijken over het algemeen erg goed geïnformeerd over het verduurzamingsmaatregelen. Hierbij lijken een aangenaam huis en hoogte van de energierekeningen de belangrijkste motivaties.
4. Er bestaat een wezenlijk verschil tussen bewoners van koopwoningen en van huurwoningen in relatie tot energie armoede. Koopwoningen hebben zelf de regie over alle verduurzamingsmogelijkheden. Huurders zijn deels (voor de meest substantiële, denk aan muurisolatie, kozijnen, zonnepanelen) afhankelijk van verhuurders zoals woningbouwcorporatie en huisjesmelkers.
5. De financiële energie-ondersteuningsmaatregelen zijn de huishoudens wisselender bekend mee.
6. Over de financiële maatregelen die genomen worden heerst over het algemeen onvrede. De motivaties zijn wisselend, maar vaak:
 - a. Niet voldoende
 - b. Oneerlijk (bijv. de ene gemeente wel, de andere niet)
 - c. Moeilijk te begrijpen/vinden (bijv. ivm digitalisering en laaggeletterdheid)
7. De slechte staat van huizen lijkt een directe invloed op gezondheid van bewoners te hebben.

Algemene behoeftes

1. Mensen die te maken hebben met energiearmoede hebben problemen met toegang tot juiste ondersteuning.
 1. Ondersteuningsmaatregelen (financieel en niet-financieel) moeten laagdrempeliger, eerlijker en inclusiever toegankelijk gemaakt worden.
2. Mensen die te kampen hebben met energie armoede, ervaren stress en onrust over primaire levensbehoeftes en bestaanszekerheid. Tekort aan (gezond) eten, gezondheid, schone lucht in huis en/of financieel perspectief.
3. Bijna alle huishoudentypes hebben tekort aan zeker één 'vangnet'. Denk bij dit vangnet aan een spaarpot voor onverwachte uitgaven (financieel), sociaal netwerk (sociaal) en/of ondersteunende regelingen (middelen).
4. Iedere bewoner wil inzicht in zijn/haar energieverbruik. In veel situaties is dit niet het geval.
5. Mensen die te maken hebben met energiearmoede zijn zelf al experts in het verduurzamen van hun huis en hebben bijna alle maatregelen waar ze invloed op hebben al gerealiseerd. Dit betreft veelal het beheersen van het klimaat in huis: tochtstrips, apparaten, gebruik van energie, gordijnen etc. Ze hebben behoefte aan grotere en kostbaardere vormen van energiebesparing, zoals bijvoorbeeld nieuwe kozijnen, isolatie en zonnepanelen.
6. Mensen in huurwoningen zijn voor substantiële energiemaatregelen (en daarmee ook maandelijkse besparing) afhankelijk van hun huiseigenaren (woningcorporaties en particuliere huisbazen). Slechte communicatie, woningbouw, wet- en regelgeving, eerdere ervaringen geeft een gevoel van machteloosheid, onvrede en gebrek aan perspectief. Men wil graag serieus genomen worden.

Algemene aanbevelingen

1. Ondersteuningsmaatregelen (financieel en niet-financieel) moeten laagdrempeliger, eerlijker en inclusiever toegankelijk gemaakt worden.
 - a. Zorg ervoor dat maatregelen zo dicht als mogelijk bij de doelgroep kenbaar worden gemaakt bij de doelgroep. Bij voorkeur aan huis én bij mensen die het echt nodig hebben.
 - b. Zorg ervoor dat persoonlijk contact altijd mogelijk is zodat mensen de regelingen niet goed (genoeg) begrijpen hun vragen kunnen gaan stellen.
 - c. Zorg voor communicatie over ondersteuningsmaatregelen in meerdere talen (let op demografie in de buurt).
 - d. Zorg bij ondersteuningsregelingen dat er gekeken wordt wat gezinnen onder aan de streep financieel overhouden.
2. Er moet meer aandacht komen voor structurele woningverbetering bij de doelgroep die in driekwart van de gevallen afhankelijk is van een woningcorporatie hierin. Anders is substantiële verlaging van maandelijkse energiekosten niet mogelijk en blijft de negatieve impact van huizen op de gezondheid van bewoners aanwezig.
 - a. Speciale aandacht voor (diverse) isolatie, (toegang tot voordelen van) zonnepanelen en mechanische ventilatie in badkamers zonder raam.
3. Investeer in sociale contacten in de buurt. Inclusief locaties die dit faciliteren. Hierdoor worden problemen in huishoudens eerder gesignaleerd en kan (buren)hulp direct worden aangeboden.
4. Zie bewoners als experts in het verduurzamen van de buurt, zij weten vaak als geen ander wat wél en niet werkt in een wijk. Zelfde geldt voor bewoners in armoede, vraag wat helpt om uit armoede te komen. Vraag hun hulp in het realiseren van oplossingen en maatregelen.
5. In de kwetsbaarste situaties is er gewoon iemand (tijdelijk) nodig voor het wegnemen van stress in de thuissituatie. Deze moet zich dan bezighouden met:
 - a. Creëren van inzicht in energieverbruik
 - b. Creëren van overzicht in financiën
 - c. Adviseren (soms mee helpen realiseren) van (energie)besparende maatregelen.

Signalen en aanbevelingen per type huishouden

Thea	Ziekte kan veel energie en tijd vragen. Stress en onrust die bij energie armoede komt kijken heeft een negatieve invloed op de persoonlijke situatie. Praktische en persoonlijke ondersteuning bij financiële administratie en bij energiezuiniger maken van het huis biedt waarschijnlijk uitkomsten voor deze doelgroep
Ellen	Woningcorporaties hebben zicht op een groot gedeelte van de doelgroep en daarmee de mogelijkheid om direct en dichtbij ondersteuning te bieden of mogelijk te maken. Zorg dat als huishoudens een nieuwe woning betrekken via een urgentieverklaring dat hulp en/of advies over energiebesparingsmogelijkheden, huisonderhoud en financiële (ondersteunings)regelingen mogelijk wordt gemaakt. Dit kan een preventieve uitwerking hebben op de financiën, gezondheid én het welzijn van deze huishoudens.
Andrea	Een slechte staat van huizen in de sociale woningbouw kan herstel van zieke mensen in de weg staan. En herstel van gezondheid vergroot kans op werk. Voor deze doelgroep zijn 'grotere' energiemaatregelen een voorwaarde om een gezonder huis te kunnen krijgen. (Verhuizing is vanwege specifieke eisen aan woningen vaak niet mogelijk)
Kathelijne	Particuliere huurders (maar ook studenten) zijn vaak afhankelijk van de welwillendheid van de verhuurder voor verduurzaming, onderhoud en besparingsmaatregelen. Verplicht, stimuleer en faciliteer verhuurders om de kwaliteit van huizen te verbeteren en te verduurzamen.

Marjan, Truus, Els	Sociaal contact en een netwerk hebben is om meerdere redenen ontzettend van belang voor ouderen. Contact is nodig om te zien hoe het met iemand gaat. Iemand die last heeft van energie armoede regelmatig uitnodigen voor het eten kan zowel financieel als sociaal veel betekenen. Houd daarom eet en kookinitiatieven in stand en stimuleer locaties die dit faciliteren.
Halima	Mensen die laaggeletterd zijn hebben grote moeite met begrijpen van voorzieningen en instituties. Daardoor is digitale informatie zeer moeilijk te verwerken. Informatie over voorzieningen en ondersteunings- maatregelen moeten zo laagdrempeling en inclusief mogelijk gecommuniceerd worden: - Zo dicht mogelijk bij mensen (huis aan huis) - In begrijpelijke taal - In meerdere talen - Zo persoonlijk mogelijk (offline contact) - Dienstverlenend als grondhouding ipv wantrouwend. Een gesprek aan de keukentafel kan al van grote invloed zijn.
Johan	Verhoging van energiekosten treffen grootverbruikers zoals MKB-ondernemers hard. Samen met nog andere inflatie resulteert in extreem hoge kosten die alleen door banenverlies opgevangen kan worden. Voor sommige mkb ondernemers is dit een crisis die groter is en langduriger lijkt dan corona. Er is grote behoefte aan meer financiële compensatie dan nu het geval is.
Famke	Studenten (maar vast ook andere groepen) zijn liever uit dan thuis. Ze hebben veel aan aangename openbare plekken in de nabijheid. Zorg ervoor dat openbare locaties (bijv. bibliotheken, buurthuizen en onderwijs) voldoende aanwezig en open zijn voor hen. Studenten lijken energietechnisch in extreem slechte huizen te wonen. De staat van (particuliere) studentenhuysvesting moet verbeterd worden.